

Біла І. Держава і підприємницький сектор в Україні: генезис і особливості формування взаємовідносин [Електронний ресурс] / І. Біла, Н. Насікан // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2012. — Вип. 2 (7). — С. 16-27. — Режим доступу до журн. : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12bisofv.pdf>.

УДК 334.012:330.342
JEL Classificatoin: L53

Ірина Біла¹, Ніна Насікан²

¹ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна;

e-mail: itsvt@mail.ru

к.е.н., доц., кафедра економічної теорії

² Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680, Україна

к.е.н., доц., кафедра менеджменту

ДЕРЖАВА І ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ СЕКТОР В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗИС І ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Анотація. У даній статті досліджені особливості формування взаємовідносин між державою і підприємницьким сектором в Україні. Автори виділяють два періоди у названих взаємовідносинах, які пов'язані із прорахунками державних органів влади та обумовлені недостатністю вітчизняних наукових розробок щодо пошуку необхідного ступеня державного впливу на підприємницький сектор. Особливостями формування взаємовідносин держави і вітчизняного підприємницького сектору названо: обумовленість неефективними процесами приватизації та роздержавлення; відсутність концепції державного регулювання підприємницької діяльності; розвиток підприємництва без адекватних ринкових інститутів в умовах адміністративних обмежень; надмірний вплив політичної складової економічного реформування.

Ключові слова: підприємницький сектор, держава, регулювання, малий бізнес, корпоративний сектор економіки.

Ірина Белая, Нина Насикан

ГОСУДАРСТВО И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ СЕКТОР В УКРАИНЕ: ГЕНЕЗИС И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Аннотация. В данной статье исследованы особенности формирования взаимоотношений между государством и предпринимательским сектором в Украине. Авторы выделяют два периода в названных взаимоотношениях, связанные с просчетами государственных органов власти и обусловленные недостаточностью отечественных научных разработок по поиску необходимой степени государственного влияния на предпринимательский сектор. Особенности формирования взаимоотношений государства и отечественного предпринимательского сектора названы: обусловленность неэффективными процессами приватизации и разгосударствления, отсутствие концепции

Bila, I., Nasikan, N. (2012). State and business sector in Ukraine: the genesis and characteristics of relationship [Derzhava i pidpryyemnyts'kyu sektor v Ukrayini: henezys i osoblyvosti formuvannya vzayemovidnosyn]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava - Socio-Economic Problems and the State* [online]. 7 (2), p.16-27. [Accessed December 2012]. Available from: < <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12bisofv.pdf> >.

государственного регулирования предпринимательской деятельности, развитие предпринимательства без адекватных рыночных институтов в условиях административных ограничений; чрезмерное влияние политической составляющей экономического реформирования.

Ключевые слова: предпринимательский сектор, государство, регулирование, малый бизнес, корпоративный сектор экономики.

Iryna Bila¹, Nina Nasikan²

¹ National Pedagogical Dragomanov University,
Pyrogova str., 9, Kyiv, 01601, Ukraine;

e-mail: itsvt@mail.ru

Ph.D., Assoc. Prof., Department of Economic Theory

² Kyiv National Linguistic University,
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, 03680, Ukraine;

Ph.D., Assoc. Prof., Department of Management

STATE AND BUSINESS SECTOR IN UKRAINE: THE GENESIS AND CHARACTERISTICS OF RELATIONSHIP

Abstract. *This article deals with the features of developing the relationship between the state and the business sector in Ukraine. The authors distinguish two periods in these relationship associated with failures of public authorities and lack of domestic scientific research on finding the required degree of government influence on the business sector. The features of the formation of relations between the state and national business sector are called: inefficient processes of privatization and deregulation; lack of the concept of state regulation of business; entrepreneurship development without adequate market institutions under administrative restrictions; excessive influence of the political constituent of economic reforms.*

Keywords: *business sector, state, regulation, small business, corporate sector.*

Постановка проблеми. Після здобуття незалежності з початком трансформацій в Україні розпочалися процеси становлення підприємницького сектору, як основи ринкової системи господарювання. При цьому визначальним чинником став теоретично непродуманий і поверхневий курс проведення ринкових реформ із переважанням спочатку ліберальних західних концепцій, що розроблялися на підставі аналізу ідеалізованих економік періоду переходу від феодального до капіталістичного суспільства, а потім надмірним посиленням державного регулювання та нарощенням нормативно-правової бази. Процес формування прошарку підприємців в Україні здійснювався без поступового первісного нагромадження капіталу, без тривалого розвитку підприємницьких навичок і послідовного формування традицій і культури підприємництва. Не дивлячись на те, що роль держави у створенні повноцінно діючих ринкових механізмів за умов кардинальних економічних перетворень видається сьогодні беззаперечною, проте у перехідний період для постсоціалістичних країн найбільш характерною виявилась загальна тенденція зменшення державного впливу на економіку.

Аналіз останніх досліджень. Із початком ринкових перетворень в Україні розпочалися дослідження проблем підприємництва, підприємницького сектору та його взаємодії з державою. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити О. О. Беляєва, В. Г. Бодрова, З. С. Варналія, Л. І. Воротіну, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця, А. С. Гриценка, М. І. Долішного, Б. Є. Кваснюка, Т. Т. Ковальчука, М. А. Козоріза, В. А. Кредісова, В. О. Мандибуру, С. В. Мочерного, Ю. М. Пахомова, В. С. Савчука,

В. О. Сизоненка, М. Н. Узунова, А. А. Чухна, А. В. Шегду та ін. У роботах цих авторів висвітлюються фундаментальні засади розвитку підприємництва, підприємницької логістики, підприємницького менеджменту, підприємницької поведінки, доводиться необхідність соціально-економічного розвитку підприємництва як важливого компонента ринкової економіки, досліджуються процеси становлення підприємництва в Україні, висвітлюються фактори, які заважають активізації інноваційної діяльності в секторі підприємницької діяльності. Однак, означені питання потребують подальшого комплексного дослідження в контексті виявлення особливостей розвитку вітчизняного малого бізнесу та великого підприємства, представленого в основному корпоративним сектором, через призму генезису взаємовідносин держави і підприємницького сектору.

Мета даної статті. Висвітлити генезис і особливості формування взаємовідносин держави і підприємницького сектору в Україні.

Основні результати дослідження. Дослідження процесів становлення підприємницького сектору та його взаємовідносин із державою дозволяє виявити декілька періодів, які пов'язані, на наш погляд, із недалекоюглядністю і прорахунками державних органів влади та обумовлені недостатністю вітчизняних наукових розробок щодо пошуку необхідного ступеня державного впливу на підприємницький сектор. Так, перший період (1991-1997 рр.) характеризувався мінімізацією ролі держави та радикальністю її дій у сфері регулювання підприємницької діяльності, що призвело до імпульсивного розвитку цієї сфери економічного життя з виключенням стимулюючих засобів регулювання.

Здійснюючи широкомасштабні процеси приватизації та роздержавлення, держава ставила перед собою мету прискореними темпами створити приватновласницьке середовище. У результаті сертифікатної приватизації значна кількість приватизаційних паперів зосередилась у руках незначного відсотка населення, якому це фактично дало можливість придбати найбільш рентабельні підприємства на нееквівалентних засадах за «символічну» ціну, а інша ж частина населення внаслідок цього перетворилась на найманих працівників.

За досліджуваний нами період – протягом 1991-1997 рр. – кількість об'єктів, що змінили форму власності, була досить значною і складала 55965 [5]. Шляхом передачі майна в приватне привласнення державна власність механічно перетворювалась на приватну та акціонерну. Так, кількість акціонерних товариств стрімко зросла – із 38 у 1991р. до 30922 у 1997 р, тобто більш ніж у 800 разів. Частка акціонерних товариств у загальній кількості підприємств і організацій у 1993 році складала 3,4 %, тоді як у 1997 році вона вже зросла до 5,0% [5].

Способи формування класу приватних власників були тісно пов'язані з метою підприємницької діяльності – отриманням прибутку, тому підприємства виникали переважно в сферах, де існувала можливість швидко отримати прибуток за низьких витрат виробництва. Так, підприємництво в Україні почалося зі створення банків, бірж, торговельних і посередницьких структур. Наприклад, на кінець 1991 р. в Україні існувало вже майже 300 товарних бірж, 77 кредитних установ, а на кінець 1992 р. у реєстрі Національного банку України було зареєстровано вже 133 банки [13, с. 145].

Формальний підхід до приватизації об'єктів у період масового її проведення без врахування індивідуальних особливостей деяких підприємств не дозволили вирішити головні задачі реформування відносин власності – сприяння підвищенню ефективності виробництва, залучення інвестицій у підприємства, що приватизуються, формування ефективних власників, здійснення дієвого управління приватизованими підприємствами. Отже, особливістю формування взаємовідносин держави і підприємницького сектору в Україні стала, на наше переконання, їх обумовленість неефективними процесами приватизації та роздержавлення, які призвели до зниження ефективності виробництва та стихійного механічного неконтрольованого розвитку підприємницького сектору.

Після проголошення права приватної власності та принципу її рівності з іншими формами власності (прийняття Законів України “Про власність”, “Про підприємництво”,

“Про підприємства в Україні” та створення Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємництву – центрального органу державної виконавчої влади, який проіснував до 1995 р.) почалося досить бурхливе зростання підприємницької ініціативи, обумовлене структурною перебудовою економіки, значним вивільненням робочої сили та зростанням стимулів до самозайнятості. Причому розвиток підприємництва в Україні почався зі стрімкого зростання кількості малих підприємств (табл. 1).

Протягом 1991-1997 рр. розвиток малого підприємництва характеризувався стійкою тенденцією до зростання кількості малих підприємств (табл. 1). За цей період їхня кількість зросла вже на 289,3%. Сприяли цьому зокрема і пільги в оподаткуванні новостворених малих підприємств, що привело до згортання альтернативних форм діяльності – існуючих кооперативів. Так, порівняно з попереднім роком, кількість кооперативів у 1993 р. зменшилась майже на 50% [3, с. 37].

Однак уже в 1993 році поступово почали виявлятися негативні тенденції в процесі становлення та розвитку малих підприємств, що ілюструє такий показник, як кількість працюючих у даному секторі. Остання зменшилась із 1232,0 тис. осіб у 1993 р. до 1104,0 тис. осіб у 1994 р., тобто на 10,3%. Найбільш істотний спад темпів приросту кількості працюючих, порівняно з темпами приросту кількості суб’єктів господарювання, відбувся в 1994 році, відповідно 89,6% проти 101,2%. Це свідчить про те, що вже в 1993-1994 рр. малі підприємства виявляли зацікавленість в розширенні своєї діяльності, особливо в сфері матеріального виробництва.

Таблиця 1

Динаміка розвитку малих підприємств в Україні у 1991-1997 рр. [5]

	Кількість малих підприємств, одиниць	У % до попереднього року	Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Середньорічна кількість працюючих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	У % до попереднього року
1991	47084	100	9	1192,4	100
1992	67739	143,9	13	1248,0	104,7
1993	84780	125,2	16	1232,0	98,7
1994	85799	101,2	17	1104,0	89,6
1995	96019	111,9	19	1124,9	101,9
1996	96270	100,3	19	1178,1	104,7
1997	136238	141,4	27	1395,5	118,5

Протягом 1994-1997 рр. зберігалася тенденція до нерівномірного розподілу малих підприємств за галузями економіки. Так, найбільш привабливими для малих підприємств як у 1994 р., так і у 1997 році залишалися сфери торгівлі та громадського харчування – 40,1% та 51,4% відповідно. У промисловості протягом 1994-1997 рр. хоча і спостерігалася тенденція до збільшення кількості малих підприємств майже у 1,3 рази, однак частка промислових малих підприємств у загальній кількості малих підприємств зменшилась із 16,9% до 14,0% відповідно. Ще гірша динаміка існувала в будівництві – частка малих підприємств протягом цього періоду неухильно зменшувалась із 16,2% до 10,4%. Крім того, в середньому на одному малому підприємстві працювало у 1994 р. – 13 осіб, у 1995 р. – 13, у 1996 р. – 12, а у 1997 р. – 10 осіб. Проте частка працюючих у торгівлі та громадському харчуванні зросла у 1994-1997 рр. більш ніж у два рази – із 257,2 тис. осіб до 537,2 тис. осіб відповідно. Означені процеси супроводжувалися зменшенням питомої ваги зайнятих саме у виробничому секторі, наприклад у промисловості та будівництві на 4,3 та 10,0 в.п. відповідно [5].

Важливо відзначити, що в цей період специфікою державного регулювання підприємництва в Україні було його декларативне спрямування переважно на розвиток малого та середнього бізнесу. Разом із тим, стрімке зростання таких підприємств відбувалося не за рахунок заходів, що їх проводила держава, а скоріш через наявну можливість функціонувати в нерегульованому середовищі. Останнє зумовлювалось тим, що протягом першої половини 90-их років діяльність держави щодо законодавчого забезпечення та стимулювання розвитку підприємництва не відрізнялася стратегічним спрямуванням і не була ефективною. Не зважаючи на перші, не завжди виважені та послідовні кроки на шляху формування цілісної політики підтримки малого підприємництва (прийняття у 1996 р. Концепції державної політики розвитку малого підприємництва та утворення у 1997 р. Державного комітету України з питань розвитку підприємництва), актуальними залишалися конкретні державні заходи стимулюючого характеру. Весь спектр фінансових послуг, інформаційних і консультативних форм підтримки, які мали б отримувати суб'єкти малого підприємництва, так і залишався обмеженим і недоступним для них.

Загалом, найважливіші заходи, які декларувались для сприяння розвитку малого підприємництва, носили формальний характер, не мали відпрацьованого механізму їх втілення та, головне, фінансового забезпечення. Як підкреслює відомий дослідник проблем малого бізнесу З. Варналій, нормативно-правова база розвитку малого підприємництва носила неоднозначний, суперечливий характер при наявності практично нефункціонуючих актів. Останнє втілювалось у нестачі єдиної законодавчої стратегії його розвитку [2, с. 132], створювало ще більше перешкод для здійснення підприємницької діяльності та негативно відбивалося на якості та системності державного регулювання підприємництва.

Тому ще однією особливістю становлення взаємовідносин держави і вітчизняного підприємницького сектору можна вважати відсутність концепції державного регулювання підприємницької діяльності, яка б враховувала інтереси суспільства, а не окремих олігархічних груп, що призводило до формального регулювання підприємництва.

Нерегульованість державою підприємницького сектору підтверджує наявність багатьох проблем у різних сферах їх взаємодії. Так, відсутність налагоджених зв'язків між галузями економіки і сформованої ринкової інфраструктури відобразилась на слабкому якісному розвитку, наприклад, банківської системи. Не дивлячись на те, що кількість банків протягом 1991-1997 рр. зросла з 76 до 227 [10], тобто втричі, вони не сприяли підтримці та розвитку підприємницьких структур через високі процентні ставки, територіальну нерівномірність, нераціональність вітчизняної банківської системи тощо.

Стихийний розвиток підприємницького сектору був пов'язаний і з низьким рівнем розвитку податкової системи, становлення якої розпочалося з прийняттям Закону України "Про систему оподаткування" (1991 р.). Створена система оподаткування виконувала переважно фіскальні функції та не сприяла збереженню виробничого потенціалу країни. Так, у 1992-1997 роках фіскальна система України забезпечувала перерозподіл близько 35 % валового внутрішнього продукту. Постійні зміни в об'єкті оподаткування (прибуток або доход), посилення податкового тиску та збільшення обсягу тіньової діяльності дестабілізували процес становлення підприємницького сектору. Так, рівень тіньової економіки за період 1992-1996 рр. збільшився у 2,4 рази і досяг свого максимуму у 1997 р. – 43,5 % валового внутрішнього продукту [1, с. 37].

Адміністративні перешкоди під час реєстрації господарюючих суб'єктів у зазначений період також виявлялися значними перепонами для започаткування підприємства та розвитку підприємницької ініціативи, не дивлячись на те, що був розроблений порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, визначений перелік документів, необхідний для реєстрації, та затверджено форму свідоцтва про реєстрацію. Однак відсутність єдиного порядку державної реєстрації (до 1994 року), багаточисельність органів реєстрації, диференціація положень щодо реєстрації у різних нормативно-правових актах, громіздка і довготривала система створення і ліквідації посилювали адміністративний тиск на суб'єктів підприємництва. Невирішеними у цей період залишалися і проблеми в сфері

ліцензування. Так, якщо у 1991 р. ліцензуванню підлягало 11 видів підприємницької діяльності, то вже на кінець 1996 р. – практично всі її види. Велика кількість документів дозвільного характеру (дозвіл, спеціальний дозвіл, право, ліцензія, сертифікат тощо) і законодавчих актів, що регламентують цю сферу, не сприяли прозорій і ефективній взаємодії держави та підприємницького сектору.

Більш того, приблизно з 1997-1998 років у країні почали спостерігатися досить суперечливі зміни. Так, паралельно з декларованими державою заходами підтримки та стимулювання розвитку малого підприємництва, відбувалося істотне уповільнення темпів зростання як кількості малих підприємств, так і середньорічної чисельності працюючих на них (табл. 2).

Причинами реального погіршення позитивних тенденцій у розвитку малих підприємств можна вважати обмеженість фінансових і кредитних ресурсів, як у населення для їх започаткування, так і у держави для їх підтримки; нерозбудованість інфраструктури; розрив виробничо-економічних зв'язків у країні тощо. Зрозуміло, що такі причини не були новими, але саме наприкінці 90-их років, по мірі поступового, хай і вимушеного, становлення легальних ринкових інститутів, вони максимально нагромадили свій негативний потенціал, який почав суттєво перешкоджати розвитку малого бізнесу.

Таблиця 2

Динаміка розвитку малих підприємств в Україні у 1997-2010 рр. [5]

	Кількість малих підприємств, одиниць	У % до попереднього року	Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Середньорічна кількість працюючих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	У % до попереднього року
1998	173404	127,3	35	1559,9	111,8
1999	197127	113,7	40	1677,5	107,5
2000	217930	110,6	44	1709,8	101,9
2001	233607	107,2	48	1807,6	105,7
2002	253791	108,6	53	1918,5	106,1
2003	272741	107,5	57	2034,2	106,0
2004	283398	103,9	60	1928,0	94,8
2005	295109	104,1	63	1834,2	95,1
2006	307398	104,2	72	2158,5	117,7
2007	324011	105,4	76	2154,3	99,8
2008	-	-	72	2156,8	100,1
2009	-	-	75	2067,8	95,9
2010	-	-	63	1992,5	96,4

Саме в цей час відбулося декларування посилення державного регулювання економіки, в тому числі і підприємницької діяльності. Апарат державного управління поступово набував все більш примусових, адміністративних властивостей, що не сприяло розвитку підприємницького сектору, а призводило до подальшого зростання рівня тінізації економіки та посилення соціальної напруги у суспільстві. Зміни, що відбулися, дають підстави виокремити другий період у процесі формування взаємовідносин держави і підприємницького сектору, який охоплює 1998 р. – до т.ч., і за змістом являє собою період зарегульованості державою підприємницької діяльності.

В означений період процеси реформування відносин власності продовжилися і набули особливого характеру у зв'язку зі початком проведення грошової приватизації. Уповільнення темпів зростання кількості об'єктів, що змінили форму власності, свідчило про включення у процеси приватизації великих стратегічно важливих для економіки країни підприємств.

Як відомо, приватизація в Україні проводилася практично без попередньої підготовки підприємств, за відсутності стратегії розвитку держави та програми структурної перебудови економіки, що й стало однією з причин низької ефективності діяльності великих підприємств у післяприватизаційний період. У процесі приватизації великих підприємств спекулятивні операції досягли надзвичайно великих розмірів. Так, у державний бюджет за 1998-2005 рр. від продажу державного майна надійшло 19 млрд. грн., тоді як, за оцінками фахівців, його вартість складає 1 трлн. грн. [9, с. 51].

У зазначений період до процесу приватизації залучалися не тільки великі підприємства, які мають стратегічне значення для економіки держави, а й природні монополісти. Однак зміна власників підприємств приводила не до демонополізації економіки, а до виникнення іншої монополії – приватної, в тому числі приватної іноземної монополії. Хоча досвід розвинутих країн світу свідчить про необхідність захисту національних інтересів великого бізнесу шляхом недопущення панування іноземного капіталу, у досліджуваній період відбувався активний процес проникнення міжнародних ТНК в економіку України в сферах енергетики, кольорової металургії, комунікацій, засобів масової інформації, торгово-посередницької діяльності [4, с. 68].

Станом на 1 липня 2012 року кількість об'єктів, що змінили форму власності в Україні, становила 127901, у тому числі 28847 або 22,55% державної форми власності та 99054 або 77,45% об'єктів комунальної форми власності [7, с. 2].

У досліджуваній період держава спрямувала значні зусилля на розвиток законодавчої ініціативи. Так, були прийняті Укази Президента “Про державну підтримку малого підприємництва” (1998 р.) і “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва” (1998 р.), Господарський кодекс України (2003 р.), який врегульовує правові основи здійснення господарської діяльності в Україні. Відмітним стало прийняття у 2000 р. Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва – важливого нормативно-правового акту у сфері регулювання малого підприємництва, в якому з правових позицій було конкретизовано поняття суб'єкта малого підприємництва, зазначена сфера його дії тощо. Однак заходи підтримки малого підприємництва, зазначені в Законі, також не містили конкретних механізмів реалізації та не були підкріплені відповідними нормативними актами.

Формування підприємницького сектору у цей період супроводжувалося виникненням гіпертрофованих, перетворених явищ, а саме: значним зростанням корумпованості органів державної влади, що придушувало підприємницьку ініціативу, та розширенням тіньового сектору, як природної реакції на надмірну зарегульованість.

Таким чином, характерною особливістю становлення взаємовідносин держави і підприємницького сектору став їх розвиток без адекватних ринкових інститутів в умовах адміністративних обмежень, що уповільнило встановлення ефективної взаємодії між цими суб'єктами, викривило їх взаємовідносини через відсутність стимулів до відродження національного виробництва, поширення тіньового сектору і значну корумпованість адміністративно-бюрократичного апарату.

Із 2005 року, наприклад, розвиток малого підприємництва характеризувався, як позитивними, так і негативними тенденціями. Протягом 2005-2009 рр. значно зросла кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення – із 63 до 75 осіб, збільшилась частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт і послуг із 5,5% до 16,6%, тобто у три рази. Однак, починаючи із 2010 року, частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг стрімко зменшилась більш ніж на 1 в.п. порівняно із 2009 роком (рис. 1).

Зміни в означеному показнику протягом 2005-2009 років, на наше переконання, мало пов'язані з якісним прискоренням розвитку малого підприємництва, а були викликані переважно змінами у законодавстві. Адже відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності ” з кінця 2008 р. малими стали вважатися підприємства зі середньообліковою чисельністю

працюючих за календарний рік не більше як 50 осіб і обсягом річного валового доходу не вище, ніж 70 млн. гривень (замість попередніх 500 тис. євро). Якщо ж не враховувати законодавчі зміни, означений показник у 2006 році склав би – 4,8%, а у 2007 – 4,4% [5].

Разом із тим, розвиток цього сектору економіки так і продовжував характеризуватися низьким рівнем процесів капіталізації, інвестування, інформатизації та інноваційних технологій, які повинні відбуватися в сегменті малого бізнесу. Так, у 2007 р. лише кожне 5-те мале підприємство здійснювало валові капітальні інвестиції, 8 із кожних 100 малих підприємств здійснювали витрати на інформатизацію та 0,1% від загальної кількості малих підприємств або одне з 997 малих підприємств витрачалося на технологічні інновації [11, с. 59].

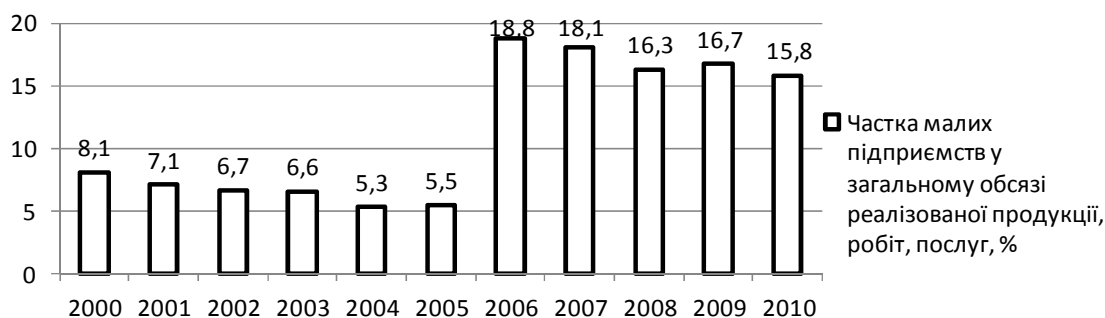

Рис. 1. Частка малих підприємств в загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг у 2000-2010 роках, % [5].

Крім того, якщо у 2008 році валові капітальні інвестиції великих підприємств склали 124159,6 млн. грн., середніх – 68604,9 млн. грн., а малих – 53217,3 млн. грн., то вже у 2009 році ці показники зменшились і становили відповідно – 89059,3 млн. грн., 49752,5 млн. грн. та 34051,5 млн. грн. [12, с. 398]. Мале вітчизняне підприємництво продовжувало відставати й за рівнем продуктивності праці. У 2007 р. великі підприємства збільшили рівень продуктивності на 9,3%, середні – на 4,1%, а малі – лише на 0,6% [11, с. 57]. Рівень рентабельності всієї діяльності малих підприємств за останні роки у жодному разі не можна вважати достатнім: у 2006 р. цей показник склав 1,1%, у 2007 р. – 6,7%, а у 2008 р. мав від’ємне значення – -7,6% [6, с. 139]. Недостатні якісні характеристики діяльності малого підприємництва в останні роки виявляються і у його у фінансово-економічних показниках. Частка малих підприємств, що одержували прибуток, із загальної кількості малих підприємств протягом 2006-2010 рр. скоротилась із 66,3% до 58,6%, тобто на 7,7 в.п. або 11,6% у бік збільшення частки збиткових підприємств [5].

Становлення корпоративного сектору в Україні у 1998-2011 рр. теж супроводжувалося рядом деформацій. Відзначимо, що у цей період кількість акціонерних товариств, які мали найбільшу питому вагу в корпоративному секторі зменшилась більш ніж на 25% (рис. 2) [5].

Така динаміка, на наш погляд, свідчить про наявний процес перерозподілу власності шляхом реорганізації акціонерних товариств. Останнє супроводжувалося зменшенням їх питомої ваги в загальній кількості суб’єктів і стало наслідком банкрутств і укрупнення підприємств.

Що стосується інших елементів корпоративного сектору, то частка корпорацій зросла від 0,05% у 1997 р. до 0,07% у 2009 р., частка консорціумів залишалася незмінною і складала 0,01% у загальній кількості суб’єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, а частка концернів мала тенденцію до зниження – з 0,06% у 1997 р. до 0,03% у 2009 р. [14, с.57; 5]

Акціонерний капітал формувався і накопичувався практично в усіх галузях української економіки. Найбільше акціонерних товариств припадало на промисловість (у

2003 р. – 31,5% загальної кількості, а у 2009 р. – 24%), оптову і роздрібну торгівлю (21,2% у 2003 р. та 22,4% у 2009 р.), дещо менша кількість акціонерних товариств функціонувала у сфері операцій із нерухомістю (12,2% та 11,3% відповідно), у будівництві (10,5 % та 9,5%), сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (8,8% та 5,7%), у транспорті і зв'язку (8,6% та 5,7%). У цей період акціонерні товариства формували 75% валового внутрішнього продукту країни. А проблемою їх розвитку так і залишалася слабка інноваційна спрямованість. Якщо у 2006 році реалізовували інноваційну продукцію 521 акціонерне підприємство, то вже у 2010 році цей показник становив 396 од., тобто зменшився на 24% [5].

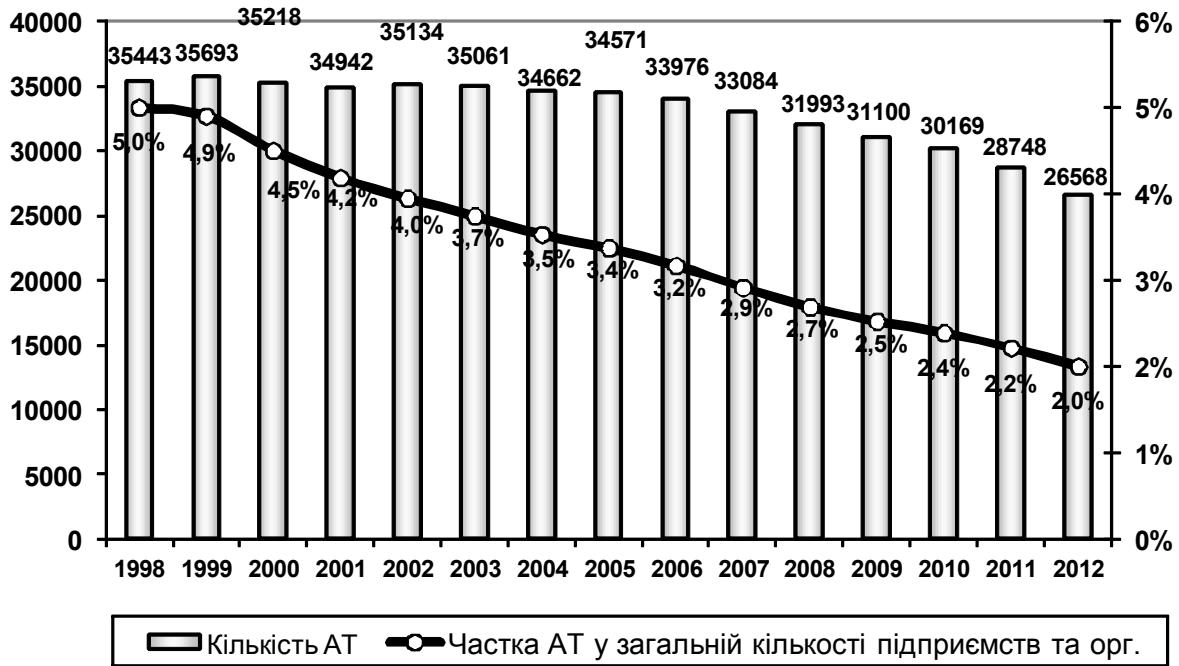

Рис. 2. Розвиток акціонерних товариств (АТ) в Україні протягом 1998-2012 рр., % (на початок року) [5].

Як слушно зазначає М. Данько, показовим у формуванні корпоративного сектора економіки України стало створення бізнес-груп на основі корпоративного об'єднання цілого ряду підприємств різних галузей або регіону в інтегративні корпоративні структури, що за визначенням характеризуються як “метакорпорації”. Серед основних інтегрованих корпоративних структур (бізнес-груп) можна назвати корпорацію “Індустріальний Союз Донбасу”, групу “Укрсіб”, АТ “Систем Капітел Менеджмент”, Науково-виробничу інвестиційну корпорація “Інтерпайп”, групу “Приват”, групу “Енерго”, групу “Укрпромінвест”. До складу кожної з них входять підприємства як базових галузей промисловості, так і банківських, телекомунікаційних послуг, готельного бізнесу.

На сьогодні можна зазначити, що інтеграційні процеси в Україні поглиблюються, а склад інтегрованих корпоративних структур розширюється, формуються нові бізнес-групи (“Лукойл” (нафтовий бізнес, промислова хімія), “Континіум” (нафтовий бізнес, кондитерська і молочна промисловість), група “Альфа-груп” (нафтовий бізнес, телекомунікації, фінанси), “Смарт-груп” (чорна металургія, залізна руда), група “АРС” (вугілля і кокс, машинобудування), група “Українська інноваційно-фінансова компанія” (електроенергетика, готельний бізнес, газовий комплекс) та ін.) [8, с. 32].

Поява великих корпоративних структур свідчить про глибинні процеси утворення в Україні потужних промислово-фінансових груп і транснаціональних корпорацій. Поділяючи точку зору Л. Федулової, можна вважати, що особливістю великого бізнесу в Україні стали міцні внутрішньокорпоративні зв'язки та значний вплив особистих взаємовідносин, що

ускладнюють прояви приватної ініціативи і самостійне використання засобів виробництва [14, с. 57]. Останнє супроводжується зосередженням політичної влади в руках великих власників. Тому, наступною особливістю взаємовідносин держави і підприємницького сектору можна вважати надмірний вплив політичної складової економічного реформування, що призводило до непослідовності та неефективності прийнятих рішень, і негативно позначалося на становленні великого бізнесу.

У цілому аналіз становлення підприємницького сектору в умовах трансформаційної економіки України дозволяє стверджувати, що мале підприємництво в державі не досягло очікуваного розвитку. Не дивлячись на тенденцію кількісного зростання суб'єктів малого підприємництва, яка останнім часом, як відомо, уповільнилась, реальна частка обсягів продукції малих підприємств у загальному обсязі продукції в країні характеризується спадною тенденцією. Щодо великого бізнесу, представленого корпоративним сектором економіки, то він хоча і сформований, однак, тісно переплітаючись із приватними інтересами незначної частини населення країни, переважно спрямований на глибоку інтеграцію великого капіталу в процеси прийняття політичних рішень на шкоду досягненню власної конкурентоспроможності.

Висновки. Отже, особливостями формування взаємовідносин держави і вітчизняного підприємницького сектору у 1991 р. – до т.ч. стали:

- обумовленість неефективними процесами приватизації та роздержавлення, які призвели до зниження ефективності виробництва та механічного неконтрольованого розвитку підприємницького сектору;
- відсутність концепції державного регулювання підприємницької діяльності, яка враховувала інтереси суспільства, а не окремих олігархічних груп, що в підсумку призводило до формального регулювання підприємницької діяльності;
- розвиток підприємництва без адекватних ринкових інститутів в умовах адміністративних обмежень, що уповільнило встановлення ефективної взаємодії між цими суб'єктами, викривило їх взаємовідносини через відсутність стимулів до відродження національного виробництва, поширення тіньового сектору і значну корумпованість адміністративно-бюрократичного апарату;
- надмірний вплив політичної складової економічного реформування, що призводило до непослідовності та неефективності прийнятих рішень, і негативно позначилося на формуванні великого бізнесу.

Зазначені особливості формування взаємовідносин держави і підприємницького сектору в Україні виявили себе через нерегульованість державою підприємницького сектору у 1991-1997 рр., що призвело до стохастичного його розвитку, наявності значних перешкод для реалізації підприємницької ініціативи, несприйняття конкурентних відносин. У наступний період (1998р. – до т.ч.) ці ж самі особливості спричинили значну зарегульованість підприємницької діяльності, що призвело до посилення негативних тенденцій у розвитку взаємовідносин держави та підприємницького сектору. Разом із тим, не можна не відзначити появу останніми роками нових чинників впливу, які зумовлені виникненням об'єктивної необхідності підтримки державою основної складової підприємницького сектору – великого бізнесу, переважно зрощеного із самою владою. Саме це, на наше переконання, є викликом сьогодення, особливо враховуючи існуюче деформоване конкурентне середовище, значну частку іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі, недостатній рівень розвитку визначальних для бізнесу інфраструктурних елементів та значну зношеність основних фондів великих підприємств. Сучасні особливості взаємовідносин держави та підприємницького сектору стануть напрямками нашого подальшого дослідження.

Використана література

1. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36 – 45.
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / Варналій З. С. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 277 с.
3. Виноградська А. Розвиток малого підприємництва / А. Виноградська // Економіка України. – 1999. – №2. – С. 36 – 43.
4. Данько М. С. Реорганізація підприємств в контексті формування корпоративних структур / М. С. Данько // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 64 – 70.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Діяльність підприємств – суб’єктів підприємницької діяльності за 2008 рік: Статист. збірник / За ред. І. М. Жук. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 181 с.
7. Інформація щодо реформування відносин власності в Україні за I півріччя 2012 року [Електронний ресурс] / Фонд державного майна України. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/ukr//journal/03092012/journal_9_03092012_1_40.pdf.
8. Кавтиш О. П. Місце і роль корпоративного сектора у структурі інноваційної системи національної економіки / О. П. Кавтиш // Економіка та держава. – 2009. – №3. – С. 33 – 37.
9. Мокряк В. Корпоративне управління крупними промисловими підприємствами: сучасне становище і актуальні проблеми / В. Мокряк, Э. Мокряк // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 42 – 54.
10. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.
11. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / [К.О. Вашенко та ін.] – К.: Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.
12. Статистичний збірник. Діяльність суб’єктів господарювання – 2009 рік / За ред. І. М. Жук. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 447 с.
13. Україна за роки незалежності, 1991-2003. – 5-е вид., переробл. та допов. – К.: Нора-Друк, 2003. – 560 с.
14. Федулова Л. Потенційні можливості великого бізнесу у формуванні національної інноваційної системи України / Л. Федулова // Економіст. – 2006. – № 1. – С. 56 – 58.

REFERENCES

1. Bazylevych V., Mazur I. Methodological Aspects of the shadow economy [Metodychni aspekty otsinky masshtabiv tin'ovoyi ekonomiky]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 2004, No. 8. pp. 36 - 45.
2. Varnaliy Z. S. Small business: theory and practice [*Male pidpryyemnytstvo: osnovy teorii i praktyky*]. Kyiv, "Knowledge", 2001, p. 277.
3. Vynohrads'ka A. Small business [Rozvytok maloho pidpryyemnytstva]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 1999, No. 2, pp. 36 - 43.
4. Dan'ko M. S. Reorganization of enterprises in the context of forming corporate structures [Reorganizatsiya predpriyatiy v kontekste formirovaniya korporativnykh struktur]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 2007, No. 1, pp. 64 - 70.
5. State Statistics Committee of Ukraine [*Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny*], available at: www.ukrstat.gov.ua.
6. Zhuk I. M. Business enterprises - businesses for 2008: Statistician. Collection [*Diyal'nist' pidpryyemstv – sub"yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti za 2008 rik: Statyst. zbirnyk*]. Kyiv, SE "Information and Analytical Agency", 2009, p. 181.
7. Information on the reform of property relations in Ukraine for the first half of 2012. State Property Fund of Ukraine [*Informatsiya shchodo reformuvannya vidnosyn vlasnosti v Ukrayini za I pivrichchya 2012 roku. Fond derzhavnoho mayna Ukrayiny*]. available at: http://www.spfu.gov.ua/ukr//journal/03092012/journal_9_03092012_1_40.pdf.
8. Kavtysh O. P. Place and role of the corporate sector in the structure of the innovation system of national economy. [Mistse i rol' korporatyvnoho sektora u strukturі innovatsiynoyi systemy natsional'noyi ekonomiky]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and State*, 2009, No. 3, pp. 33 - 37.
9. Mokryak V., Mokryak E. Corporate governance large industries: current status and current problems. [Korporativnoe upravlenie krupnymi promyshlennymi predpriyatiyami: sovremennoe sostoyanie i aktual'nye problem]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 2007, No. 4, pp. 42 - 54.
10. National Bank of Ukraine [*Natsional'nyy bank Ukrayiny*], available at: <http://www.bank.gov.ua/>.
11. Vashchenko K.O. Status and prospects of business in Ukraine: National report [*Pro stan ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukrayini: Natsional'na dopovid'*]. Kyiv, State Committee, 2008, p. 226.
12. Zhuk I. M. Statistical Yearbook. Business entities - in 2009 [*Statystychnyy zbirnyk. Diyal'nist' sub"yektiv hospodaryuvannya – 2009 rik*]. Kyiv, SE "Information and Analytical Agency", 2010, p. 447.

13. Ukraine since independence, 1991-2003. - 5th ed., Revised. and supplemented [*Ukrayina za roky nezalezhnosti, 1991-2003. – 5-e vyd., pererobl. ta dopov*]. Kyiv, Nora-Press, 2003, p. 560.
14. Fedulova L. The potential for big business in shaping national innovation system of Ukraine. [Potentsiyi mozhlivosti velykoho biznesu u formuvanni natsional'noyi innovatsynoyi systemy Ukrayiny]. *Ekonomist - Economist*. 2006, No. 1, pp. 56 - 58.

Рецензія: д.е.н., проф. Шкітіна М. І.

Reviewed: Dr., Prof. Shkitina M. I.

Received: September, 2012

1st Revision: November, 2012

Accepted: November, 2012

